

Monika Ciepela¹
Paweł Różycki¹

Historyczne, kulturowe i przyrodnicze uwarunkowania wyznaczenia rowerowego szlaku turystycznego na przykładzie obszaru zlewni rzeki Zagożdżonki

Abstrakt

Na obszarach o stosunkowo słabo rozwiniętym ruchu turystycznym pojawianie się nowych szlaków lub produktów turystycznych jest szansą na wzrost zainteresowania regionem. Jednym z takich miejsc jest obszar zlewni rzeki Zagożdżonki leżącej w rejonie Kozienic. Czasami pozornie mało atrakcyjne miejsca dzięki odpowiedniej promocji mogą stać się przedmiotem zainteresowania nie tylko koneserów. Rozsiane na terenie zlewni kapliczki, położone w pięknym krajobrazie stały się podstawą wytyczenia nowego szlaku rowerowego.

Opracowanie obejmuje historyczne, kulturowe i przyrodnicze uwarunkowania wyznaczenia tego szlaku w zlewni Zagożdżonki.

Największym walorem przyrodniczym zlewni jest Puszcza Kozienicka a kulturowym obiekty historyczne, miejsca pamięci oraz liczne kapliczki.

¹ Szkoła Wyższa Przymierza Rodzin w Warszawie, ul. Grzegorzewskiej 10, 02-776 Warszawa.

Położenie geograficzne i warunki naturalne obszaru zlewni

Zlewnia Zagożdżonki, według podziału J. Kondrackiego (2001) leży w obrębie makroregionów Niziny Środkowomazowieckiej i Wzniesień Południowomazowieckich oraz mezoregionów Doliny Środkowej Wisły, Równiny Kozienickiej i Równiny Radomskiej. Nizina Środkowomazowiecka to wielkie, kotlinowate obniżenie charakteryzujące się zbiegiem dolin Wisły, Narwi, Bugu, Pilicy i Bzury. W obrębie Niziny Środkowomazowieckiej wyróżniono 9 mezoregionów. Obszar zlewni leży w dwóch spośród nich: Dolina Środkowej Wisły to odcinek doliny rzeki ciągnący się od Puław do Warszawy. Obejmuje łąkową terasę zalewową oraz wyższą wydmową terasę piaszczystą. Szerokość doliny wynosi około 10 km. Równina Kozienicka to częściowo piaszczysta równina denudacyjna pomiędzy Doliną Środkowej Wisły a dolnym biegiem Pilicy, przecięta doliną Radomki. Krajobraz urozmaicają wały wydmowe oraz pozostałości Puszczy Kozienickiej.

Stosunki wodne

Opisywany obszar dotyczy zlewni rzeki Zagożdżonki, lewego dopływu Wisły. Ujście rzeki znajduje się na północ od Kozienic. Zlewnia obejmuje fragment doliny Wisły na odcinku od ujścia Zagożdżonki do Puław. Jest to odcinek Wisły najslabiej zbadany. Występują tu liczne ślady paleomeandrów, czyli dawnych koryt Wisły. Jednym z nich jest ślad koryta rzeki, czynnego od X do XV wieku, w pobliżu osady Sieciechów. Osada ta znajdowała się wówczas niedaleko przeprawy i była siedzibą Kasztelanii. Powodzie w XIV i XV wieku, zarejestrowane w miejscowych kronikach, zniszczyły okoliczne wioski, a kasztelania została przeniesiona do Stężycy na przeciwległym brzegu Wisły. Stare mapy wskazują, że w XVIII wieku utrwalił się układ rzeki o charakterze roztokowym (Starkel, 2001). Był on spowodowany zniszczeniem, na skutek rewolucji przemysłowej, drobnych zbiorników retencyjnych w zlewni Wisły. Nastąpił wzrost wezbrań i bilans dodatni aluwiów, czyli większa dostawa osadów z terenu zlewni niż zdolność ich odprowadzenia, w efekcie ich akumulacja w dnach dolin i zmiana układu koryt z meandrowych na roztokowe (Mycielska-Dowgiałło i in., 2001). Rzeka Zagożdżonka z dopływami

Mirenką, Czarną i Brzeźniczką, wpadająca do Wisły w Świerżach Górnych, to lewy dopływ Wisły o długości około 42 km. Wypływa około 8 km na południe od Pionek, z Jagodnego Stawu w Helenowie. Płynie z południowego-zachodu na północny-wschód, przepływa przez Pionki i Kozienice. Rzeka została nazwana na cześć starego rodu Zagożdżonów; jeszcze w latach dwudziestych XX wieku zwano ją najczęściej Kozielniczką. Już w średniowieczu była wykorzystywana jako źródło energii, czyli siła napędowa licznych młynów i tartaków (Traczyk, 1995, Boryczko, 1999).

Historia Puszczy Kozienickiej i jej mieszkańców

Omawiany w pracy obszar znajduje się na terenie ogromnego kompleksu leśnego Puszczy Radomskiej. W początkach średniowiecza Puszcza stanowiła granicę między plemionami Mazowsza i Małopolski. Wpływy mazowieckie sięgały aż za Radomkę. Na granicy powstały grody będące załóżkami przyszłych miast. Teren Puszczy był bardzo słabo zaludniony, osiedlano się jedynie na polanach śródleśnych, powstających w wyniku karczowania i wypalania drzew, gdzie tworzone pola uprawne. Mieszkańcy zajmowali się uprawą roli, hodowlą zwierząt, bartnictwem, myślistwem, rybołówstwem i rzemiosłem. Z zawodów rzemieślniczych najbardziej rozpowszechnione było plecionkarstwo: wiklinowe, łykowe, słomiane i korzeniowe. Wyrabiano kosze, obuwie, kapelusze, beczki, ule itp. Drugim popularnym rzemiosłem było garncarstwo. Wyrabiano naczynia codziennego użytku. Puszcza Kozienicka powstała na początku XVII wieku, kiedy z dóbr królewskich utworzono tzw. ekonomię królewską z siedzibą administracyjną w Kozienicach. Od powstania naszej państwowości do końca istnienia pierwszej Rzeczypospolitej puszcza była własnością królewską. Ogromne lasy dostarczały drewna, zwierzyny, miodu, wosku, smoły, dziegciu i węglanu potasowego, czyli potażu. Dominowało łowiectwo i bartnictwo. Zwierzostan puszczy był niezwykle bogaty. Na rozwój łowiectwa wpłynęło dogodne położenie terenów przy uczęszczanym szlaku łączącym Kraków z Wilnem. Trakt ten zwano "Drogą Królewską". Teren Puszczy i Jedlnię szczególnie upodobał sobie król Władysław Jagiełło. Podczas powrotów z Litwy, gdzie spędzał zimy, miał w zwyczaju zatrzymywać się w dworcu modrzewiowym w Jedlni (Traczyk, 1995). W tworzeniu historii ana-

lizowanego obszaru swój udział zaznaczyli królowie: Kazimierz Wielki, Władysław Jagiełło, Kazimierz Jagiellończyk, Zygmunt Stary, Zygmunt August i Stanisław August Poniatowski.

Najbardziej znanym obszarem przemysłowym w zlewni Zagożdżonki są Pionki wraz z okolicznymi gminami. Pionki są miastem powstałym w okresie międzywojennym w wyniku realizacji programu Centralnego Okręgu Przemysłowego. Zlokalizowany w mieście przemysł, głównie zbrojeniowy i chemiczny, stanowił podstawę intensywnego rozwoju miasta. W 1921 roku z inicjatywy gen. Kazimierza Sosnkowskiego został opracowany plan zbudowania państwowego przemysłu zbrojeniowego. W roku tym Ministerstwo Spraw Wojskowych w porozumieniu z Ministerstwem Przemysłu i Handlu podjęło decyzję budowy Wytwórni Prochu i Materiałów Kruszących. Wytwórnę zlokalizowano w centrum Puszczy Kozienskiej, we wsi Zagożdżon. W roku 1932 ze względów komercyjnych zmieniono nazwę na Pionki (Traczyk, 1995). W czasie II wojny światowej tereny te były obszarem walk i akcji dywersyjnych oddziałów AK. Po serii napadów na niemieckie pociągi towarowe, przewożące żywność, odzież, obuwie i inne towary zaopatrzenia wojskowego na front wschodni, Niemcy zainteresowali się Garbatką. Wzmoczona inwigilacja obszaru doprowadziła w lipcu 1942 roku do pacyfikacji Garbatki. Zginęło wówczas lub zostało wywiezionych do obozów około 1000 osób. Garbatka, jako siedziba obwodu AK, przestała istnieć. Pacyfikacje wiosek w okolicach Kozienskiej i Pionek powtarzały się. Niemcy nękani przez oddziały partyzanckie mścili się na ludności cywilnej. Przeprowadzali publiczne egzekucje, wywozili mieszkańców do obozów koncentracyjnych. Żołnierze AK nie rezygnowali z walki. W kwietniu 1944 roku stoczyli bohaterską bitwę z przeważającymi siłami wroga w okolicy Molend. Bitwa ta zahamowała dalszą pacyfikację okolicznych wsi. Była to największa z partyzanckich bitew stoczonych w obwodzie kozienskim (Traczyk, 1995).

Atrakcyjność turystyczna regionu

Walory przyrodnicze

Najważniejszym walorem przyrodniczym omawianego obszaru są lasy Puszczy Kozienskiej. W celu zachowania ich naturalnego

drzewostanu oraz lokalnego krajobrazu przyrodniczo-geograficznego utworzono w 1983 roku Kozienski Park Krajobrazowy. Park obejmuje 26 233,83 ha najcenniejszych obszarów leśnych o charakterze naturalnym, a otulina Parku o powierzchni 36 009,62 ha to obszary leśne i polne wokół Parku. Położenie Puszczy Kozienskiej w widłach pradolin rzek Radomki i Zagożdżonki wpłynęło na dużą różnorodność form ukształtowania terenu oraz bogactwo świata roślin i zwierząt. Najcenniejsze i naturalne ekosystemy leśne, często z 300-letnimi drzewostanami, zostały objęte ochroną jako rezerwaty przyrody. Należą do nich:

Źródło Królewskie (3,5 km od szosy Radom-Koziensice) - nazwa rezerwatu pochodzi od lokalnej nazwy źródła, z którego według miejscowych przekazów pił wodę król Władysław Jagiełło. Rezerwat jest położony na terasie zalewowej rzeki Zagożdżonki. Ochroną są objęte lasy liściaste i mieszane z dębem szypułkowym oraz olszą czarną, położone wokół źródeł o dużej wydajności. Występuje tu 201 gatunków roślin, z których wiele objęto ochroną ścisłą. Należą do nich: wawrzynek wilczylika, bluszcz pospolity, skrzyp olbrzymi, widłak jałowcowaty oraz lilia złotogłów.

Krępiec (w pobliżu Garbatki - Letnisko) - ochroną objęty jest urozmaicony krajobrazowo fragment Puszczy z wysokimi skarpami nad potokami Krępiec i Krypianka oraz stary drzewostan, w skład którego wchodzi 200 i 300-letnie dęby, 100-letnie klony i 160-letnie sosny i jawory.

Brzeźniczka (nad rzeką Zagożdżonką, między Koziensicami i Pionkami) - rezerwat został utworzony dla zachowania pięknych drzewostanów dębowo-sosnowych oraz modrzewiowych. Rośliny chronione reprezentują tu storczyki: buławik czerwony i storczyk plamisty.

Zagożdżon (w środku lasu, niedaleko wsi Augustów) - najstarszy rezerwat na terenie Puszczy. Chronione są tu zbiorowiska leśne typowe dla Puszczy Kozienskiej: bory jodłowe, grądy i bór mieszany, wilgotny. Na terenie rezerwatu znajduje się 350-letni dąb szypułkowy „Zygmunt August“, będący pomnikiem przyrody.

Ponty oraz **Ponty Dęby** (w środkowej części Puszczy, na północ od Jedlni) - rezerwaty utworzone dla ochrony naturalnych drzewostanów jodły i dębu. Na terenie rezerwatów gniazduje około 70 gatunków ptaków. Są to między innymi dzięcioł czarny, jastrząb i zięba.

Leniwa (tuż obok rezerwatu Ponty) - rezerwat utworzony dla ochrony nadrzecznych łągów jesionowo-olszowych oraz naturalnego krajobrazu rzeki Leniwej.

Załamanek (5 km od Pionek, przy szosie Kozienice - Radom) - jeden z najbardziej zróżnicowanych rezerwatów Puszczy. Dominują tu drzewostany olszowe, jodłowe, świerkowe, sosnowe z domieszką dębu szypułkowego, jesionu wyniosłego, wiązów, jaworu, brzozy i osiki, tworząc unikatowe zbiorowiska leśne, niewystępujące w Puszczy Kozienickiej poza rezerwatem. Roślinność zielna rezerwatu jest bardzo bogata. Występują tu: czosnek niedźwiedzi, gwiazdnica gajowa, zawilec żółty, orlik pospolity i wiele innych. W rezerwacie gniazdują rzadkie gatunki ptaków: orlik krzykliwy, trzmielojad, krogulec, słonka i brodziec samotny.

Pionki (w pobliżu miasta Pionki) - rezerwat utworzony dla ochrony drzewostanów grabowo-sosnowo-jodłowo-dębowych. Znajdują się tu także torfowiska niskie i wysokie.

Ciszek (pomiędzy Jedlnią a Jastrzębią) - ochroną objęte są naturalne drzewostany jodłowe i dębowe.

Okólny Ług (koło wsi Antonówka, na zachód od Policznej) - został utworzony dla zachowania siedlisk o charakterze torfowiska przejściowego i wysokiego. Stanowi bezleśny teren z typową roślinnością torfową, taką jak rosiczka, żurawina błotna, bagno zwyczajne oraz liczne gatunki turzyc. W rezerwacie gniazduje żuraw, rycyk, krwawodziub, bąk, bączek, cyranka oraz bocian czarny. Rezerwat Okólny Ług to jedyne środowisko bagiennie-torfowe w dorzeczu Zagożdżonki zasiedlone przez żółwia błotnego. Warunkiem egzystencji żółwia jest czysta woda. Dostarczają jej na terenie rezerwatu liczne wywierzyska.

Miodne (koło wsi Podgóra, na zachód od Zwolenia) - nazwa rezerwatu wiąże się z rozwiniętym na tym terenie bartnictwem. Rezerwat utworzono w celu ochrony unikalnej ostoi buka.

Ługi Helenowskie (na północ od rezerwatu Miodne) - największe bagna w Puszczy Kozienickiej (ług to ludowa nazwa bagna). Obszar ciekawy pod względem krajobrazowym, tworzy typ krajobrazu przypominający tundrę. Na terenie rezerwatu można spotkać dziki, lisy, a czasem łosie.

Jedlnia (w pobliżu miejscowości Jedlnia - Letnisko) - ochroną objęto 100-200 letnie naturalne drzewostany sosny zwyczajnej i dębu z domieszką brzozy, jodły i grabu.

Guśc (położony w północnej części Puszczy) - utworzony dla zachowania krajobrazów borów świeżych na lokalnych wydmach i borów mieszanych wilgotnych.

Na terenie Kozienickiego Parku Krajobrazowego i w obrębie jego otuliny ochroną pomnikową objęto 263 obiekty. Są to drzewa rosnące pojedynczo i w grupach, jedna aleja lipowo-kasztanowa, 1 krzew, dwa głązy narzutowe oraz 3 stanowiska bluszczu zwyczajnego. Znajduje się tu 106 użytków ekologicznych o łącznej powierzchni 335,28 ha, na które składają się śródleśne bagna, oczka wodne i torfowiska. Celom edukacyjnym służy Izba Dydaktyczno-Muzealna Puszczy Kozienickiej z ogrodem botanicznym w Augustowie oraz liczne ścieżki dydaktyczne wyznaczone zarówno w obrębie rezerwatów przyrody, jak i samego Parku i jego otuliny (<http://kozienickipk.com>). Jednym z ważnych walorów przyrodniczych omawianego obszaru jest czyste powietrze. W opracowaniu "O stanie środowiska naturalnego w powiecie kozienickim za 2004" Inspekcji Ochrony Środowiska czytamy, że obszar ten zalicza się do klasy A jakości powietrza, a więc nigdzie w wymienionym regionie nie zanotowano przekroczenia dopuszczalnego poziomu substancji szkodliwych w powietrzu.

Walory kulturowe

Największą uwagę turysty odwiedzającego omawiany obszar zwrócą obiekty historyczne oraz miejsca pamięci w miejscowościach Augustów, Bąkowiec, Brzóza, Brzustów, Czarnolas, Garbatka Letnisko, Gródek, Jedlnia Kościelna, Jedlnia Letnisko, Kozienice, Laski, Molendy, Opactwo, Pionki, Policzna, Sieciechów, Zwoleń, Żytkowice.

Augustów - wieś założona przez Króla Stanisława Augusta Poniatowskiego w 1777 roku na miejscu dawnej osady leśnej Półbór. Znajduje się tu Izba Dydaktyczno-Muzealna Puszczy Kozienickiej, mieszcząca się w pochodzącej z 1905 roku leśniczówce. Obok leśniczówki można podziwiać 220-letni dąb szypułkowy oraz starą lipę z czynną barcią. Za wsią znajduje się cmentarz wojenny z czasów I wojny światowej oraz zachowane okopy.

Bąkowiec - wieś położona w pobliżu linii kolejowej do Kozienic, miejsce walk o twierdzę dęblińską w czasie I wojny światowej.

Brzóza - stara wieś puszczańska o historycznych korzeniach sięgających neolitu. Turysta powinien zwrócić tu uwagę na kościół parafialny p.w. Św. Bartłomieja. Kościół został ufundowany przez rodzinę Ożarówskich w 1854 roku. W jednonawowej świątyni znajduje się rzeźbiona w drewnie ambona z XVIII wieku, sprowadzona z opactwa cystersów w Oliwie, a także cykl płaskorzeźb z 1635 roku dłuta Andrzeja Gotkkena, także pochodzących z Oliwy. We wsi, przy drodze znajduje się figura Św. Jana Nepomucena z końca XVIII wieku.

Brzustów - obok wsi na leśnym wzgórzu miejsce pierwotnego pochówku Legionistów poległych w bitwie pod Laskami - Anielinem. Miejsce upamiętnia tablica i krzyż.

Czarnolas - wieś od XV wieku w rękach rodziny Kochanowskich (fot. 1). Nazwa wsi pochodzi od grądów jodłowych powszechnie nazywanych „czarnym lasem“. Jan Kochanowski zamieszkał w dworze czarnoleskim w 1571 roku i tu też powstały jego najśłynniejsze dzieła. Dworek Kochanowskich nie zachował się do naszych czasów. Według ustnych przekazów znajdował się w miejscu wzniesionej w latach 1826-1846 neogotyckiej kaplicy z grobowcami Jabłonowskich i Lubomirskich. W murowanym dworku, zbudowanym około 1870 roku dla Władysława Jabłonowskiego, mieści się bardzo interesujące

Fot. 1. Czarnolas (fot. M. Ciepiela)

muzeum Jan Kochanowskiego. Dwór otacza park, w którym z dawnego założenia zachowały się stawy.

Garbatka Letnisko - w okresie międzywojennym bardzo znana miejscowość letniskowa, w czasie drugiej wojny światowej siedziba komendantury AK. Tragiczną wojenną historię Garbatki dokumentują mogiły i miejsca pamięci na miejscowym cmentarzu. Na uwagę zasługuje szczególnie pomnik upamiętniający pacyfikację Garbatki w dniu 2 lipca 1942 roku. Zginęło wówczas lub zostało wywiezionych do obozów około 1000 osób - mieszkańców i walczących w okolicznych lasach partyzantów. Dawniejszą historię dokumentuje kamień (przy przejeździe kolejowym) upamiętniający wkroczenie I Kadrowej Józefa Piłsudskiego w granice zaboru rosyjskiego.

Gródek - wieś w XVI wieku należąca do rodziny Kochanowskich. Cennym zabytkiem architektury w Gródku jest kościół parafialny p.w. Św. Trójcy, wzniesiony w 1593 roku z fundacji Andrzeja Kochanowskiego, stryjecznego brata poety. Wewnątrz możemy podziwiać sklepienia kolebkowo-krzyżowe i fragmenty XVI-wiecznej polichromii, chrzcielnicę z XVII wieku i 7-głosowe organy z 1892 roku, a obok kościoła drewnianą dzwonnice z 1896 roku i kapliczkę Św. Nepomucena z XVIII wieku.

Jedlnia Kościelna - wieś zlokalizowana na rozległej puszczańskim polanie, w której pierwsze ślady osadnictwa pochodzą z epoki brązu. Stanowiła ulubione miejsce postojów króla Władysława Jagiełły. Najcenniejszym zabytkiem Jedlni Kościelnej jest kościół parafialny p.w. Św. Mikołaja i Małgorzaty. Pierwotny kościół został ufundowany przez Władysława Jagiełłę w 1387 roku. Na jego miejscu w 1790 roku, z fundacji Stanisława Poniatowskiego, powstał nowy kościół murowany. Pod koniec XIX wieku przebudowano go całkowicie, z dawnego kościoła pozostawiając tylko chór i fragmenty murów kruchty. Przed kościołem na uwagę zasługują dwa żeliwne nagrobki z XIX wieku. Przy drodze znajduje się kapliczka w stylu neorenesansowym, z czterema kolumnami nakrytymi daszkiem, z rzeźbą Św. Jana Nepomucena, prawdopodobnie z XVIII wieku.

Jedlnia Letnisko - powstała w 1903 roku wokół stacji kolejowej Jedlnia, uzyskując znaczenie jako miejscowość letniskowo-wypoczynkowa. Jak wszystkie wsie puszczańskie była miejscem kaźni mieszkańców podczas drugiej wojny światowej, co upamiętniają zbiorowe mogiły w lesie i na miejscowym cmentarzu. Warto tu zwrócić uwagę

na kościół parafialny p.w. Św. Józefa z 1905 roku oraz zlokalizowaną na placu przykościelnym drewnianą dzwonnice z 1921 roku.

Kozienice - miasto, w którym początki osadnictwa sięgają X wieku. Od XV wieku miasto królewskie i siedziba królewskich łowców. Tu w 1467 roku urodził się późniejszy król Polski Zygmunt Stary. Najważ-

Fot. 2. Pałac w Kozienicach (fot. M. Ciepiela)

niejszym zabytkiem Kozienic jest zespół pałacowo-parkowy zbudowany w latach 1778 - 91 dla króla Stanisława Augusta Poniatowskiego, a w latach 1839-1865 przebudowany dla generała Iwana Dehna (fot.2). Został zniszczony w 1939 roku, ocalały jedynie lewa oficyna i cokoły pod rzeźby z czasów stanisławowskich. W latach pięćdziesiątych XX wieku w miejscu głównego korpusu wybudowano budynek dla władz powiatowych niestety nie nawiązujący stylem do wcześniejszych zabudowań. Obecnie trwają prace przy rekonstrukcji prawej oficyny. Park w stylu angielskim, założony przez Jana Kantego Fontanę, położony jest na tyłach pałacu. Przed pałacem, po wschodniej stronie bramy znajduje się XVI-wieczna kolumna upamiętniająca narodziny póź-

niejszego króla Zygmunta Starego. Niewiele osób wie, że mamy w Polsce dwie Kolumny Zygmunta. Napis przy kolumnie głosi, że jest to najstarszy pomnik w Polsce. Muzeum Regionalne, zlokalizowane w odrestaurowanej oficynie, zaprasza do obejrzenia bardzo ciekawych zbiorów etnograficznych z terenu Puszczy Kozienskiej. W Kozienskich na uwagę zasługuje także kościół parafialny p.w. Św. Krzyża, wzniesiony na miejscu drewnianego kościoła w 1868 roku. Wewnątrz znajdują się rokokowe ołtarze, obraz Madonny z XVII wieku oraz barokowe rzeźby. W mieście zachowały się pochodzące z połowy XIX wieku kramy, częściowo drewniane, z kolumnowymi podcieniami, oraz willa z 1923 roku. W Kozienskich znajduje się kilka zabytkowych cmentarzy, m. in. cmentarz żydowski z początku XVII wieku oraz kwatery żołnierzy Legionów Polskich na cmentarzu komunalnym.

Laski - wieś założona pod koniec XVIII wieku. Osiadła tu ludność napływowa z Sanu - Lasowiaczy, zwana przez okolicznych mieszkańców Posaniakami. Koło szkoły w Laskach, w miejscu gdzie w 1914 roku stał dom - kwatera Józefa Piłsudskiego, znajduje się kamień z wmurowaną pamiątkową tablicą.

Molendy - miejsce częstych postojów partyzantów w czasie II wojny światowej. Na skraju wsi znajduje się pomnik upamiętniający bohaterską bitwę oddziałów AK z przeważającymi siłami niemieckimi w kwietniu 1944 roku. Na uwagę zasługuje też cmentarz żołnierzy armii austro-węgierskiej, rosyjskiej i pruskiej z okresu I wojny światowej. Wśród żołnierzy byli także Polacy, wcielani siłą przez zaborców do armii.

Opactwo - niewielka wieś, a zarazem pobenedyktyński zespół architektoniczny i najcenniejszy zabytek w regionie. Obejmuje kościół, skrzydło dawnego budynku klasztornego, pałac opata oraz budynek przeoratu (fot.3). Obecnie jest siedzibą parafii. Na uwagę zasługuje szczególnie wspaniała polichromia ścian z 1770 roku, przedstawiająca portrety Bolesława Chrobrego, opatów oraz sceny religijne. Z budynku klasztornego zachowało się skrzydło wschodnie z fragmentem ściany romańskiej. Plebania to dawny przeorat z herbem klasztoru nad drzwiami i datą 1733. W rogu dziedzińca można podziwiać dzwonnice z XVIII wieku.

Pionki - miasto położone na skraju puszczy nad rzeką Zagożdżoną, powstałe w okresie międzywojennym ze wsi Zagożdżon i kilku sąsiednich wiosek, w związku z budową w 1922 roku wielkiej wy-

Fot. 3. Zespół klasztorny w Opactwie (fot. M. Ciepiela)

twórni prochu. W Pionkach warto zobaczyć kościół parafialny p.w. Św. Barbary z 1929 roku, z barokowym ołtarzem oraz cmentarz z mogiłą żołnierzy walczących w I wojnie światowej.

Policzna - wieś będąca w XIV wieku własnością Jana Kochanowskiego - dziada poety. Cennym zabytkiem architektury na tym terenie jest eklektyczny pałac z XIX wieku, zbudowany na miejscu XVIII-wiecznego, otoczony malowniczym parkiem, niestety w okresie socjalizmu zdewastowany. Na uwagę zasługuje kościół parafialny p.w. Św. Stefana. Obecnie istniejący kościół wybudowano w roku 1889 roku z fundacji hrabiny Marii Przeździeckiej z Tyzenhauzów. W stojącym obok kościele (z 1740 roku), rozebrany w 1894 roku, ślub brał Stefan Żeromski z Oktawią Rodkiewiczówną, a świadkiem na ich ślubie był Bolesław Prus. Warto zatrzymać się w pobliżu kościoła i obejrzeć przydrożną kapliczkę drewnianą z barokową figurką Najświętszej Marii Panny.

Sieciechów - obecnie wieś. Dawniej miasto, założone w XV wieku, w 1869 roku utraciło prawa miejskie. Cennym zabytkiem architektury w Sieciechowie jest kościół parafialny p.w. Św. Wawrzyńca.

Wzniesiony w 1710 roku, w stylu barokowym, na miejscu pierwotnego gotyckiego. Ołtarz główny kościoła pochodzi z 1768 roku, a obok kościoła znajduje się XIX-wieczna dzwonnica z dwoma dzwonami z 1459 i 1525 roku. Ciekawostką turystyczną w Sieciechowie jest uliczka o dość nietypowej nazwie „Paryż“.

Zwoleń - powstał na gruncie wsi Gotardowa Wola w XV wieku, na mocy przywileju wydanego przez króla Władysława Jagiełłę. Najcenniejszym zabytkiem Zwolenia jest kościół p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego z 1564 roku z kaplicą Kochanowskich z 1610 roku. W krypcie spoczywają szczątki Jana Kochanowskiego i jego rodziny. Obok kościoła znajduje się pomnik Nieznanego Żołnierza z tablicą pamiątkową z 1925 roku, poświęconą mieszkańcom ziemi zwoleńskiej za udział w powstaniach narodowych i w I wojnie światowej. We wnętrzu pomnika umieszczono ziemię z pola bitwy pod Laskami, gdzie w 1914 roku wojska J. Piłsudskiego walczyły z Rosjanami.

Żytkowice - znajduje się tu wybudowany w 1933 roku pomnik Mauzoleum Legionistów I Brygady poległych w bitwie pod Laskami i Anielinem w dniach 22-26 X 1914 roku, w której brały udział Legiony polskie sformowane przez Józefa Piłsudskiego. W mauzoleum znalazło miejsce wiecznego spoczynku 150 żołnierzy (Informator Turystyczny 2003, Mapa Turystyczna 2006, Traczyk, 2000).

Do atrakcji turystycznych omawianego obszaru należą też pozostałości fortów obronnych dęblińskiej twierdzy Iwangozod. Potężna twierdza została wybudowana po obu stronach Wisły. W jej skład po lewej stronie rzeki wchodziły forty Gorczakowa, Wannowskiego, Borek i Głusiec oraz koszary kawalerii, port rzeczny, koszary piechoty, prochownia, stanowiska artylerii i szpital koni. Najlepiej zachowane fragmenty fortu znajdują się w miejscowości Borek. Można tu zobaczyć fragmenty murów oporowych nad fosą, fragment bramy z wartownią, a także część wałów czołowych z magazynem amunicji. Dzięki pozostałościom murów można łatwo określić teren, jaki zajmował fort Borek (Boryczko, 1997).

Krzyże i kapliczki od najdawniejszych czasów stawiano przy drogach, domostwach, na wzgórzach nad miejscowością oraz na cmentarzach. Krzyż stanowił najstarsze symboliczne przedstawienie świata, a także był gestem zamykania i ochrony przed demonami. Chrześcijaństwo nadało znakowi krzyża nowy, sakralny wymiar. W kulturze ludowej bardzo istotne były granice świata oswojonego. Wszystko co

złe, przychodziło z zewnątrz. Stąd między innymi krzyże na granicy tego świata - by chronić wioskę przed morowym powietrzem lub przed innym złem. Rozstaje dróg wpisują się w obraz takiej granicy - to droga do obcego świata. Geneza krzyży nagrobnych zawiera również element magicznego zabezpieczenia. Krzyże owe były nie tylko znakami sakralnymi, ale także barierą odcinającą drogę powrotu pochowanym pod nimi zmarłym (Kowalski, 1998). W wielu miejscach kontynuacją istniejącego dawniej krzyża jest postawiona na jego miejscu kapliczka. Drewniane krzyże wkopywano bezpośrednio do ziemi. Niczym niezabezpieczone drewno szybko próchniało. Gdy krzyż zaczynał się pochylać, odrąbywano i palono zniszczoną część, a krzyż wkopywano ponownie. Dlatego nie dziwiły krzyże bardzo ni-

Fot. 4. Kapliczka w Kajzerówce z 1886 roku

skie i o zachwianych proporcjach ramion w stosunku do wysokości. W końcu krzyż próchniał całkowicie i zastępowano go nowym, a resztki starego palono. Aby zachować coś ze starego krzyża, na wierzchołku wbijano metalowy, kuty krzyżyk. Przy zmianie krzyża na nowy metalowy krzyżyk umieszczano na wierzchołku nowego. Dzięki temu zwyczajowi te ozdobne małe krzyżyki zachowały się do czasów współczesnych. Wiele z nich zostało umieszczonych na wierzchołkach kapliczek, postawionych na miejscu krzyży (fot. 4, 5, 6, 7, 8).

Na szczególną uwagę zasługują w dorzeczu Zagożdżonki kapliczki wzniesione w XIX i na początku XX wieku w obszarze umocnień rosyjskiej twierdzy Iwangorod na lewym brzegu Wisły. Zbudowane z betonu, w tej samej tech-

Fot. 5. Kapliczka w Pionkach o przekroju koła

Fot. 6. Kamień milowy z czasów Jagiellonów ze współczesnym krzyżem w Pionkach

Fot. 7. Kapliczka w Sieciechowie z 1896 roku, na rozstajach dróg

Fot. 8. Kapliczka na sośnie banca w Stanisławicach

nologii i z tych samych surowców, co obiekty twierdzy, były wyrazem wiary, a zarazem zaradności mieszkańców. Ukaz carski nakazywał budowę jedynie dużych kościołów. Biedni mieszkańcy nie mogli pozwolić sobie na ich budowę. Nikt jednak w ukazie nie zabronił budowy kapliczek, a więc te powstawały i do tego często z carskiego cementu.

Zagospodarowanie turystyczne

Obszar obejmujący Kozienski Park Krajobrazowy wraz z jego otuliną stwarza korzystne warunki do rozwoju turystyki i rekreacji w regionie. Stanowi dogodny teren do uprawiania turystyki pieszej, rowerowej, a zimą narciarskiej, na nartach biegowych. Przez teren Parku Kozienskiego przebiega 9 oznakowanych turystycznych szlaków pieszych o łącznej długości 186 km. W 2006 roku powstała nowa sieć szlaków rowerowych, składająca się z 15 szlaków o łącznej długości 355 km. Na trasach zbudowane są parkingi leśne i miejsca wypoczynku oznakowane tablicami informacyjnymi. Dla turystów pragnących pogłębić swoją wiedzę wytyczono 9 ścieżek dydaktycznych o łącznej długości 24 km. Uzupełniają one sieć szlaków pieszych i rowerowych. Latem szukający ochłody mogą wykąpać się w basenach kąpielowych i kąpieliskach w Jedlni Letnisko, Garbatce Letnisko, Pionkach, Janikowie, Siczkach i Koziensicach. Wypoczywać można też nad jeziorem Czaple w Sieciechowie lub nad jeziorem Kozienskim w Koziensicach. W Pionkach, pod patronatem PTTK, działa kolejka, przewożąca turystów po szlaku turystycznym Pionki - skansen kolejki wąskotorowej - Izba Dydaktyczno-Muzealna w Augustowie - rezerwat „Źródło Królewskie - Pionki. Na uwagę zasługuje w szczególności Skansen Kolejki Wąskotorowej, utworzony w miejscu stacji zlikwidowanej kolei wąskotorowej biegnącej przez Puszcę Kozienską.

Baza noclegowa i gastronomiczna

Na terenie Kozienskiego Parku Krajobrazowego lub w obrębie jego otuliny turyści mogą skorzystać z gospodarstw agroturystycznych, ośrodków rekreacyjnych z domkami kempingowymi i polami namiotowymi, schronisk młodzieżowych i hoteli. Gospodarstw agroturystycznych jest jeszcze w regionie niewiele. Znajdują się w Opatkowicach, Ru-

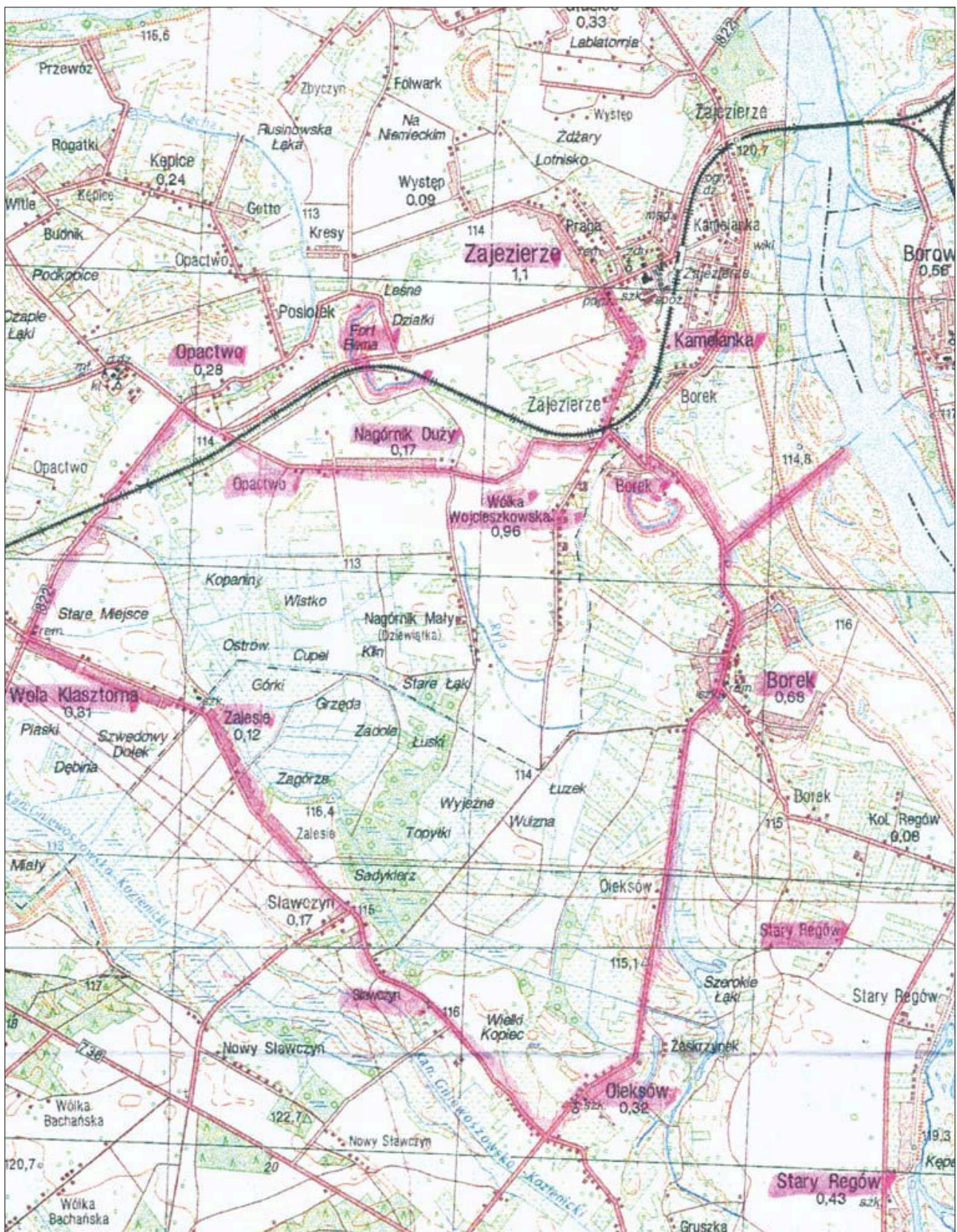
dej, Kłodzie, Mniszewie, Brzózcie, Stanisławowie, Głowaczowie, Ursynowie, Słowikach Starych, Sieciechowie, Garbatce, Zwoleniu, Molendach i Czarnolesie. Według stanu na dzień 1 stycznia 2005 roku w rejonie Kozienickiego Parku Krajobrazowego i jego otuliny działa 20 gospodarstw agroturystycznych (<http://kozienickipk.com>) (Traczyk, 1995). Baza gastronomiczna jest bardzo słabo rozwinięta. Duży wybór lokali gastronomicznych czeka na turystę jedynie w Kozienicach. W mniejszych miejscowościach, takich jak Pionki czy Garbatka Letnisko, znajdziemy także po kilka lokali gastronomicznych. W Garbatce warto zatrzymać się w zajezdni "Przy Gościńcu". Oryginalny wystrój wnętrza, rzeczka płynąca w sali jadalnej oraz dach kryty słomą i doskonała kuchnia stwarzają niepowtarzalny klimat. Małe bary czekają na turystę w Bykowcu i Molendach. Jeśli jednak wybieramy się na wycieczkę w rejon puszczy lub terasy zalewowej Wisły, musimy liczyć się z tym, że jedynym lokalem gastronomicznym na wybranej przez nas trasie będzie mały spożywczo-przemysłowy sklepik, na dodatek nie zawsze czynny.

Dostępność komunikacyjna

Przez teren omawianego obszaru przebiegają liczne drogi we wszystkich kierunkach. Od północy droga 79 Warszawa-Kozienice i droga 731 Góra Kalwaria-Warka-Głowaczów, łącząca się z drogą 48 do Kozienic. Od zachodu droga 48 Białobrzegi-Kozienice-Dęblin i droga 737 Radom-Pionki. Od południa droga 79 Zwoleń-Kozienice, a od wschodu droga 12 Puławy-Radom i droga 48 Dęblin-Kozienice. Koleją można dojechać do Kozienic, Garbatki Letnisko i Pionek. Dworzec PKS znajduje się w Kozienicach, a autobusy dojeżdżają do wszystkich większych miejscowości w omawianym obszarze, a także do Warszawy, Radomia, Dębina, Lublina i Puław.

Propozycja rowerowego szlaku turystycznego „Kapliczki w zlewni Zagożdżonki“

Proponowany szlak rowerowy ma długość 16,5 km i prowadzi trasą: Zajezierze (1,5 km), Borek - pierwsze zabudowania (1,5 km), Borek - ostatnie zabudowania (2,5 km), Oleksów (1,5 km), Sławczyn (2 km), Zalesie (500 m), Wola Klasztorna (3,5 km), Opactwo (3,5 km), Zajezierze (ryc.1).

Ryc. 1. Mapa szlaku turystycznego (wyznaczona na mapie w skali 1 : 50 000)

W Zajezierzu, na skrzyżowaniu dróg nr 48 i 823 znajduje się krzyż z tablicą upamiętniającą odpoczynek Marszałka Józefa Piłsudskiego w 1920 roku. Na przeciwległym rogu można zaopatrzyć się w niezbędne produkty spożywcze i napoje w sklepie spożywczo-przemysłowym, czynnym 7 dni w tygodniu. Ruszamy drogą asfaltową nr 823 w kierunku wsi Borek. Po lewej stronie mijamy przedwojenny budynek młyna oraz kapliczkę z XIX wieku. Przejeżdża się tunelem pod przejazdem kolejowym i wjeżdża do wsi Borek. Po lewej stronie mijamy urokliwy, zarośnięty szuwarami staw, witający nas w maju chórem żab. Z miejsca, gdzie droga asfaltowa skręca w lewo, widać na wprost drogę gruntową, która poprowadzi nas obok zabudowań gospodarskich do pozostałości po forcie Borek, jednym z fortów twierdzy "Iwanogorod". Wracamy do drogi asfaltowej. Tuż przed drugą częścią zabudowań wsi Borek zobaczymy po lewej stronie drogę z betonowych płyt "monowskich". Warto zjechać na chwilę z trasy, aby zobaczyć brzeg Wisły i nieczynną przeprawę promową przez rzekę. Wchodzące w głąb rzeki betonowe cyple to ulubione miejsce wędkarzy. Dojazd do rzeki możliwy jest tylko przy niskim stanie wody. Wracając do głównej drogi zwracamy uwagę na terasę zalewową Wisły z licznymi starorzeczami. Tuż przy skrzyżowaniu z główną drogą, po lewej stronie znajduje się przepiękna niebiesko pomalowana kapliczka z 1939 roku.

Wokół drogi rozciągają się sady owocowe, bujnie kwitnące w maju. Wjeżdża się w obszar zabudowań drugiej części wsi Borek. Po prawej stronie, przy domu nr 45 można zobaczyć kapliczkę z 1918 roku. Przy wyjeździe ze wsi usytuowana jest kolejna kapliczka, tym razem z 1938 roku. Droga prowadzi nas do wsi Oleksów. Po lewej stronie drogi zobaczymy rozległe stawy, będące ostoją ptactwa wodnego. We wsi po prawej stronie drogi zobaczymy kapliczkę z 1946 roku, zwieńczoną metalowym krzyżykiem. Po lewej stronie mijamy kościół parafialny i dojeżdżamy do skrzyżowania dróg. Przy drodze możemy podziwiać piękną XIX-wieczną kapliczkę słupową. Skręcamy w prawo w kierunku Sieciechowa. Dojeżdżamy do zachwycającej, zielonej kapliczki z 1897 roku. Mijamy wieś Sławczyn. We wsi Zalesie na uwagę zasługuje, znajdująca się po lewej stronie drogi, kapliczka z 1898 roku. Po prawej stronie zachwyca wśród kwitnących bzów XIX-wieczny drewniany krzyż. Dojeżdżamy do wsi Wola Klasztorna. Po prawej stronie drogi stoi współczesny metalowy krzyż z tablicą o treści: „postawił ok.1864 roku Feliks Jagiełło, a odnowił prawnuk Sławomir Ja-

giełło w 1984 roku“. Tuż za krzyżem, też po prawej stronie drogi, znajduje się kapliczka z XIX wieku, ukryta wśród krzaków bzu. Dojeżdżamy do rozwidlenia dróg. Po prawej stronie na uwagę zasługuje kapliczka z 1912 roku. Skręcamy w prawo w drogę nr 822 do Opactwa. Przejeżdżamy przez przejazd kolejowy po "kocich łbach" i naszą uwagę przykuwa piękny, pobenedyktyński zespół klasztorny w Opactwie (fot.3). Warto zobaczyć budynki opactwa oraz wnętrze kościoła, trzeba jednak pamiętać, że z powodu odbywających się tam Mszy św., zwiedzanie w niedzielę może być utrudnione. Kontynuując wycieczkę skręcamy w prawo w drogę 48 na Dęblin. Na skrzyżowaniu godna zobaczenia jest XIX-wieczna kapliczka Św. Nepomucena, zwieńczona metalowym krzyżykiem. Droga nr 48 jest drogą o dużym natężeniu ruchu. Na szczęście po około 100 metrach zjeżdżamy z niej w kierunku na Nagórnik. Wjeżdżamy na nasyp i przejeżdżamy przez przejazd kolejowy. Na końcu wsi Nagórnik na uwagę zasługuje kapliczka z metalowym krzyżykiem z 1912 roku. Wykonana z betonu, do którego produkcji posłużył zapewne cement wynoszony z twierdzy „Iwanogorod“. Zbliżamy się do końca naszej wycieczki. Na skrzyżowaniu skręcamy lewo i po przejechaniu pod torami kolejowymi znajdujemy się z powrotem we wsi Zajezerze.

Podsumowanie

Obszar zlewni Zagożdżonki ma walory, które stanowią o jego wartości przyrodniczej i kulturowej. Dobra dostępność komunikacyjna oraz rozwijająca się promocja omawianego obszaru to podstawa do rozwoju turystyki w regionie. Rada Miasta Pionki w "Lokalnym Programie Rewitalizacji Terenów Przemysłowych dla Miasta i Gminy Pionki" ocenia predyspozycje obszaru do rozwoju turystyki i rekreacji jako bardzo dobre. Zaleca wykorzystanie walorów przyrodniczych, klimatycznych i kulturowych do rewitalizacji obszarów przemysłowych poprzez inwestycje w infrastrukturę turystyczno-rekreacyjną i sportową, poprawę stanu obiektów dziedzictwa kulturowego, zachęcanie mieszkańców wsi do rozpoczęcia działalności agroturystycznej oraz przyciąganie kapitału inwestycyjnego. Pomysł wytyczenia szlaku turystycznego "Kapliczki w zlewni Zagożdżonki" to z jednej strony próba zachowania w ludzkiej pamięci obiektów wartościowych pod

względem historycznym, z drugiej zaś pokazanie, jak wiele jest w naszym kraju miejsc mało znanych, a stanowiących doskonały produkt turystyczny i mogących przyciągać turystów. Wytyczenie szlaków i ich właściwa promocja mogą stanowić impuls do aktywizacji przez turystykę nawet mało znanych regionów.

Literatura:

- Boryczko E., 1997, Kruszyna pospolita i proch strzelniczy. Aura Ochrona Środowiska, Wydawnictwo Sigma Not.
- Boryczko E., 1997, Gdzie Rzym, gdzie Iwangorod a gdzie Słonisz Srebrzysty. Aura Ochrona Środowiska, Wydawnictwo Sigma Not.
- Boryczko E., 1998, Mała Ojczyzna cz. III Potaż. Głos Ziemi Zwoleniejskiej Niezależne Pismo Lokalne nr 6, Wydawca Bank Spółdzielczy w Zwoleniu.
- Boryczko E., 1999, Królewskie prace hydrotechniczne w XVIII wieku w Puszczy Kozienickiej. Aura Ochrona Środowiska, Wydawnictwo Sigma Not.
- Dybowska A., Żaryn J., Żaryn M., 1995, Polskie dzieje od czasów najdawniejszych do współczesności. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Dziejnicka M., 2004, Kronika Garbatki-Letnisko. Market Centrum, Pionki.
- Galon R. (red), 1972, Geomorfologia Polski. PWN, Warszawa.
- Inspekcja Ochrony Środowiska, Wojewódzki Inspektorat Ochrony Środowiska w Warszawie, delegatura w Radomiu, 2005, Informacja o stanie Środowiska Naturalnego w Powiecie Kozienickim za 2004 rok, Radom.

- Kondracki J., 1977, Regiony fizyczno geograficzne Polski. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Kondracki J., 2001, Geografia Regionalna Polski. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Kowalski P., 1998, Leksykon znaki świata. Omen, przesąd, znaczenie. PWN, Warszawa.
- Krzemiński M., 2002, Parki Krajobrazowe Mazowsza. Wydział Środowiska i Rolnictwa Mazowieckiego Urzędu Wojewódzkiego w Warszawie.
- Lencewicz S., Kondracki J., 1964, Geografia fizyczna Polski. PWN, Warszawa.
- Mapa Turystyczna, 2006, Kozienski Park Krajobrazowy. DTPsystem, Koziensice.
- Mazowieckie Forum Oddziałów PTTK, 2006, Turystyka w województwie mazowieckim. Wydawca Skaut.pl, Radom.
- Mróz K., 1939, Szkoły w Koziensicach (1602-1939). Ognisko Z.N.P., Koziensice.
- Mycielska - Dowgiałło E., Korotaj - Kokoszczyńska M., Smolska E., Rutkowski J., 2001, Geomorfologia dynamiczna i stosowana. UW, Instytut Geografii i Studiów Regionalnych, Warszawa.
- Poczet Królów Polskich, 1960, "Wspólna Sprawa" Wydawnictwa Oświatowe. Warszawa.
- Rada Miasta Pionki, 2005, Lokalny Program Rewitalizacji Terenów Poprzemysłowych Dla Miasta Pionki. Załącznik do projektu uchwały nr LIII/447/2005.
- Różycki P., 2006, Zarys wiedzy o turystyce, Proksenia, Kraków.

- Rychling A., 1992, Kompleksowa geografia fizyczna, PWN, Warszawa.
- Starkel L., (red), 1999, Geografia Polski, środowisko przyrodnicze, PWN, Warszawa.
- Starkel L., 2001, Historia Doliny Wisły. PAN, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania, Warszawa.
- Szmid J., 1933, Puszcza Kozienicka. Oddział PTK, Pionki.
- Traczyk S., 1995, Pionki i okolice, przewodnik historyczno-krajoznawczy. Wydano nakładem własnym autora., Pionki.
- Traczyk S., 2000, Kochanowscy i Czarnolas - przewodnik historyczno - krajoznawczy. Wydawnictwo Polihymnia, Lublin.
- Urząd Marszałkowski Województwa Mazowieckiego, 2005/6, Mazowsze - agroturystyka. Wydawnictwo własne, Warszawa.
- Urząd Marszałkowski Województwa Mazowieckiego, 2005/6, Mazowsze - turystyka weekendowa. Wydawnictwo własne, Warszawa.
- Zespół redakcyjny Urzędu Gminy Garbatka Letnisko, 2003, Informator Turystyczny 2003 - Garbatka Letnisko. DTPsystem - studio Poligrafii i Reklamy, Kozienice.

Strony internetowe

- www.kozienickipk.com
- www.lasypromotion.org.pl
- <http://serwisy.gazeta.pl/nauka>
- <http://ww6.tvp.pl>